

UNITÁRIUS EGYHÁZ ÉS VALLÁSOS SZELLEM.

Minden egyháznak legfőbb feladata a vallásos szellemet ápolni, hiveiben fejleszteni, mert abban él maga az egyház és azért kell élnie. Főlkeltetni a vallásos érzelmet, növelni a lélek vallásos aspiratioit, irányozni a láthatatlan, az érzékfeletti világról való gondolkozását, úgy hogy végül egy boldogító vallásos világnézet és ezáltal táplált állandó vallásosság, érzetben és cselekedetben vallásos szellem legyen az eredmény — az egyház hivatása. Szép és nagy elhívás, de azt megfelelően is kell teljesíteni. A mely egyház tényleg nem tud hivatása magaslatára felemelkedni s eme nehéz, de magasztos feladatát ihlettel, buzgalommal és kitartással betölteni, nem jogosult szép jövő iránti reményekre sem, mert azoknak alapja első sorban hivei vallásos szelleme lehet. Meglehet, hogy tovább él, s működik intézményeivel, mint egy gép, de nem fejlődik, mint egy élő organismus.

Az unitárius egyházat tekintve, igen szép színben látása lenne a dolgoknak, ha azt mondanók, hogy az a vallásos szellem ápolására legtöbbet tesz. De azt igenis mondhatjuk, hogy helyzete, eltekintve külső mostoha viszonyaitól, arra nézve a legkedvezőbb. A mivelődésnek korunkban tett nagy eléhaladása az emberek vallási nézeteiben is lényeges változást idézett elé. És azoknak az egyházaknak, melyek régi dogmáikkal akarnak ma is az emberek lelkére hatni, lépten-nyomon nehézségekkel kell találkozniok. A jelenkor ismeret-világával gondolkozó lélekben az egyházak dogmáival nem egyező hiteszmék, sőt ellenkező nézetek keletkeznek. És emez egyházaknak a vallásos szellem fejlesztése iránti törekvése gyakorta már elvi összeütközéseken hajótörést kell hogy szenvedjen. Az unitárius egyháznak ily nehézségekkel nem kell küzdenie. A haladás és felvilágosodás eszméiért harczolt maga is mindig és a mi ezeknek feltelete, a lelkiismereti szabadság nagy és szent elveért, s bár ereje megfogyott a hosszu harczokban és számban meg apadt, de az új idők szellemi mozgalmái kellő magas színvonalon találták. Hiteszméi nem hogy visszahatást szülhetnének s okot szolgáltatathatnának arra, hogy hivei vallásellenes szélsőségekbe ragadtassanak, vagy pedig folytonosan ellenmondásban érezzék magukat a koruk tudománya által

nyújtott ismeretekkel, hanem azok mellett éppen a jelen felvilágosultsága, eléhaladott gondolkozás módja tesz bizonyosságot. Azokkal kétségtelenül leginkább öszhangozhatik az a vallás, — melyet a mai kor felvilágosult emberei szabad vizsgálódással alkothatnak maguknak, — mert hisz azokat is a szabad vizsgálódás, szabad gondolkozás hozta létre.

Az unitárius egyház hitesei tehát elég kedvezően jelennek meg arra, hogy hiveiben azokkal a vallásos szellemet ápolja és fenntartsa. De mert éppen úgy jelennek meg, annál kevésbé lehetünk megelégedve a vallásos szellemnek egyházunkban való jelenlegi állapotával. Természetesen a mértéket nem más egyházakban tapasztalható állapotától vesszük a vallásos szellemnek, hanem azt nézzük, hogy milyennek kellene lenni annak,¹ vallásunk benső, eszmei tartalmának megfelelőleg. Nem várjuk és nem kívánjuk, hogy a vallásosság, mint a középkori keresztény egyházakban, rajongásig fokozódjék, mert az nem is egészséges fejlődés, de várunk és kívánunk lehet, hogy bensőségében mélyebb, s a közéletre való kihatásaiban áldásosabb legyen. A közöny és rajongás közti közép állapotot óhajtjuk mi, azt a mely erény, azt az emelkedett hangulatu józan vallásosságot, mely egyházunk legjobbjai lelkét töltötte el, s mely a józan hitnek, tiszta erkölcsnek és nemes áldozatkészségnek oly fényes példáit írta történelmünkbe.

Igaz, hogy a vallásos közszellem építésének sok mindenféle akadályai vannak; s a hit apostolainak nem egyszer kell érezniök, hogy még kicsinyes társadalmi érdekek is bénítólag játszanak bé működésükbe; s aztán ha nem is nagy számban, de vannak túlfelvilágosultjaink is, nem vallástalanok talán, de a kik bizonyos öntetszelgéssel önmaguk kívánnak papjai lenni maguknak s kérkedve maradnak távol a vallásos szellemet leginkább építő közözszejevetelektől.

De hogyha e körülményeket figyelembe vesszük is, még sok marad, a vallásos szellem ki nem elégitő állapotára nézve, mi apostolaink terhére esik. A munka, melyet némelyek végeznek, inkább napszámos s nem apostoli munka; s egyáltalán nem látszanak eléggé érvényesíteni azt az előnyös helyzetet, melyet elvi álláspontunk a korszellemtől támogatva nyújt. Pedig azt sem állíthatnók, hogy hitnézeteink jelzett előnyének ne volnának teljes tudatában. Sőt nekünk úgy tetszik, hogy mert igenis abban vannak, egy részt ez okozza a bajt. Az unitarismusnak, mely eddig inkább csak félreértésben és üldöztetésben részesült, korunkban történt méltánylása,

s jogosultságának, — mert hisz régebb azt is kétségbe vonták — nem egyszer tüntetőleg nyilvánított elismerése, a midőn megelégedéssel töltötte el hitfelekezetünket, némelyekben azt a véleményt támasztotta, hogy az már most magától is halad s könnyen végzi feladatát, s így munkásságukat nem hogy fokozták volna, hanem boldog hitükben alábbhagytak vele. Az ilyenek örömet beszélnek az unitarismus dicső jövőjéről, de hasonlíthatlanul kevesebbet tesznek érte, mint a mennyit beszélnek.

De a leczke, mit nekünk jelenlegi helyzetünk tanít, nem nyugodt szemlélődés avagy elbizakodás, hanem minél odaadóbb és lelkiismeretesebb munkásság kifejtése, mert az eszmék hatása mindig attól függ, hogy mily mérvű munkásságot szenteltünk érdeküknek. Semmit sem fog használni másoknak az elismerése az unitarius eszmék szépsége és igazsága iránt, hogyha azokat nem igyekszünk élő hatalmukban: mély és erős vallásos szellemben felmutatni. Erre törni lángoló buzgalommal, akaratunk egész erejével, a vallásos szellemet egyesekben és az öszszesben odaemelni, hogy az élő, munkás kereszténység legyen: szent kötelesség, mert ez az egyház és apostolai rendeltetése, s ez jövőnk biztosítása. Ezt már aztán lehet magára is hagyni, mert az el fogja végezni magától, mire Istentől hivatva van.

Sz.

PÁRISI LEVÉL.

Páris, 1885, május.

(Az állami segélydíjak megszüntetése a protestáns seminariumokban, annak a reformált egyházat illető következtetései; az orthodoxok különös eljárása. — A Sorbonne iskolában egy pap által vitatott tétel. — Lessepsnek a francia akadémia-ban való fogadtatása. — A halottak: Monnier Márk.)

Szerkesztő ur!

Megtörtént, a költségvetést véglegesen megszavazták, a Cultus tárcza illetőséget különösen lepassztották. A protestánsok szeme látára véglegesen törölték azokat az ösztöndíjakat, a melyeket eddig oly fiatal embereknek adtak, a kik a protestáns papi pályára szánták magokat. Ha a cultus budgetet meglehetően volna menteni, kétségkívül megmentette volna az a remek beszéd, melyet Pressensé ur a senatusban a szószékben elmondott. Ez a beszéd nemcsak kiváló szónoklati mintadarab, de egyszersmind helyes és merész fellépés. Ritkán emelkedett fel Pressensé ur ily magas nézpontra, erre a logikai okoskodásra. De mind hiába, az ügy előre el volt ejtve. A szónok egyébaránt tisztában volt az eredmény iránt; néhány nappal az ülés előtt beszéltem vele a kérdéstről, a melyben, oly tündöklően felszólt; s éppen nem titkolta előttem, miszerint nem reméli, hogy ügyét megnyeri. De egyenességével és bátor öntudatával, mely jellemzi, nyíltan, tartózkodás nélkül előadta véleményét, a mely a józan észszel és igazsággal talál. Sajnálom, hogy e helyen nem ismertethetem terjedelmesebben e beszédet; megérdemelné a fáradságot. A tanulók ösztöndíjait tehát törölték. Ezen tehát minélelőbb segíteni kell; mert azok a fiatal emberek, a kik a múlt novemberben a theologiai fakultásokba léptek, számítottak ezekre az ösztöndíjakra, hogy tanulásukat folytathassák. Mivel az állam nem akarja tartani ezeket a fiatal embereket, az egyháznak kell róluk gondoskodni. Bizonyos, hogy az egyházak iparkodni fognak összeszerezni azt a néhány ezer frankot, melylyel az állami ösztöndíjakat pótolni lehessen. Ebben mindenek egyetértének. Nekem úgy tetszik, hogy a protestánsoknak mindnyájan egyet kellene érteni abban, hogy ne tegyenek semmi különbséget a párisi meg montaubani két protestáns fakultás közt. Teljes egyenlőségnek kell lenni e két fakultás közt az ösztöndíjakat illetőleg, az azokban levő tanulók arányához képest. Ez eljárás egyszerű logikai lesz vala; de ebben nem lehetett helye a pártszellemnek, mely a józan értelmet és logikát igen gyakran mellőzhető tényezőkné tekinti. Az orthodoxok a budget megszavazása után azonnal egy hosszú felhívást intéztek a francia protestánsokhoz, nyomósan sürgetvén a protestáns theologusok segedelmére való adakozást. Ezt a

felhívást a hivatalos zsinat állandó bizottmánya írta alá. De nem mulatták el megjegyezni, hogy a begyülemdő adományok kiválóan a montaubani fakultás növendékei számára fognak fordíttatni. S miért csak azokra? Mert a montaubani fakultás zsinati. Megjegyezték, hogy a párisi tanulóknak is adnak segedelmet, ha az aláírók, határozottan megjelelik, hogy adományokat ezek számára adják. Sőt e mellett azt is kikötötték, hogy a párisi tanulókat, a kik segedelmet akarnak élvezni, valamely zsinatnak ajánlani kell. Ez eljárás első tekintetre különösnek tűnik fel. De ha ismerjük a multat, ha tudjuk, például azt, hogy a párisi fakultás mindig távol tartotta magát minden pártcselszövénytől, nem ütődünk meg az orthodoxok magatartásán. Ma már mindenki tudja, hogy orthodoxaink csak azt óhajtják, hogy a párisi fakultás gyengüljön, a másik pedig, mely kedvenczök, erősödjék. A párisi fakultás azért nem tetszik nekik, mert helyzeténél fogva több biztosítékot nyújt a komoly tanulásra, mert emelkedettebb, szabadabb szellemű; különösen pedig azért nem szeretik, mert minden zsinati működéstől tartózkodik. Az orthodoxok előtt pedig ma a Zsinat minden. Ezért foglalkoznak felhívásokban csak a montaubani tanulókkal. Tervöket előre olyan jól megállították, hogy nem fogadták el a szabadelvűeknek az iránt tett ajánlatát, hogy egy közös felhívást intézzenek a francia protestánsokhoz a tanulóknak a fakultásokra való tekintet nélküli segedelmezésére. A szabadelvűek tehát köriratuk olvasására megbotránkozván, azonnal összegyűltek Párisba s elhatározták, hogy ők is folyamodnak az egyházakhoz a párisi fakultás érdekében; de mielőtt a felhívást kibocsátották volna, példaadásul, a párisi fakultásnál szükséges segély fele részét aláírták. Ha ez ügynek meg van az a kedvetlen oldala, hogy a francia reformált egyház két pártjának egyenetlenkedését inkább-inkább feltűnneti, meg van az az örvendetes oldala is, mert azt mutatja, hogy a franciaországi protestánsok az állam segítsége nélkül is meg tudnak élni; és hogy a concordatum eltörlése okozhat ugyan nehézségeket a protestantizmusnak, de nem öli meg. Az orthodoxok eljárása ellenére a szabadelvűek bizottmánya nagyon békülékenyen nyilatkozott az egyházakhoz intézett felhívásában. Ennek az okmánynak szelleme és hangja egészen más, mint az orthodoxusokénak. A bizottság ugyan is melegen ajánlja protestánsoknak, hogy adakozzanak s adományaitkat különbségnélkül küldjék a semináriumok igazgatóságaihoz. Ezt az ajánlatot az orthodoxok óvakodtak megtenni, mert ők éppen az ellenkezőt ajánlották. A szabadelvűek körirata igen helyesen egy pontot emel ki az orthodoxok köriratából; a zsinathoz való csatlakozás, melyet a körirat az illető 18 éves ifiaktól követel. Ez mélyen sérti az erkölcsi és vallásos öntudatot. Nemcsak a szabadságot korlátolja, hanem az egyéni méltóságot is veszélyezteti. Fájdalom az egyházi történelem mindenik lapja azt bizonyítja, hogy az orthodoxok minden időben legkevésbé vették tekintetbe az erkölcsi méltóságot és a lélek szabadságát.

— Ezelőtt pár héttel tömött sokaság tódult az öreg Sorbonne nagy báltermébe. Ebben a rokonszenves sokaságban több egyházi és világi

Párisban ismeretes protestánst lehetett látni. Valójában egy nevezetes tétel vitatásáról volt szó, melyet egyik hitfelök, egy pap állított fel tudori vizsgájára. A tétel tárgya kiválóan protestáns volt, s egészen a francia protestantizmus becsületét érdekelte. A czime: Tanulmány a protestáns akadémiákról a XVI. és XVII. évszázban, írta Bourchenin pap. Ez a munka valóságos áldás, melyre az író hét évig folytonosan kutatott, hogy a szétszort okmányokat összegyűjtse. Ezek közül az okmányok közül csak néhány volt közölve, nagyobb részők kiadatlan és ismeretlen volt. Midőn a Nantesi edictum visszavonása elenyésztette a protestáns tanintézeteket, a levéltárok nagyobb részét is megsemmisítette s a többit szétszórta. Nagyon nehéz és bajos feladat volt tehát az összegyűjtése azoknak a hiteles adatoknak, a melyek a tanításnak minden fokozatán, a protestánsoknál a tizenhatodik és tizenhetedik évszázakban való állására vonatkoznak. El kell ismernünk, hogy Bourchenin ur fáradozásai és virasztásai gazdagon megjutalmaztattak. Dolgozata minden tekintetben tanulságos, vonzó s nélkülözhetetlen arra, ha tisztán akarjuk látni, hogy a francia protestánsok mit tettek a paedagógiában az elemi, közép és felső oktatást illetőleg. E szerént egy oly hézagot pótol, melynek létezését nemcsak a protestánsok, de a paedagógiai jó módszer minden barátja fájlalta. Azt a különös tényt constatálhatjuk, hogy abban a nagy paedagógiai reformban, mely néhány év óta Franciaországban folyt, éppen azokat az elveket találjuk fel ismét, a melyeket a protestánsok az elmúlt századokban alkalmaztak. Ugyanazon ellenhatás a katholicismus tekintélyi módszere ellen, ugyanaz a fellázadás a butító hagyomány ellen, ugyanaz a hivatkozás az egyéni kezdeményezésre. Arról az új módszerről, melyet most béállítani próbálnak s a nevelésnek arról a szabadelvü megújításáról, melyet most tapogatózva életbe kezdetek léptetni, Bourchenin ur mindezekről megmutatja, hogy a multban már megvoltak. Nem lehet állítani, hogy dolgozata nem időszerű.

Bourchenin ur hosszú bévezetését egészen a köznevelésnek a XVI. évszázban volt állapotának tanulmányozására szenteli. Ez a bévezetés nagyon kellemes, világos, határozott és tiszta képet szolgáltat a kérdéstről. Ezután következik a munka első része, mely előbb a másodfoku tanítást és a protestáns collegiumokat tárgyalja; ebben oly sok részletet, tényeket és nevet találunk, a mennyit így összegyűjtve hasztalan keresnénk bárhol. A collegiumok tanterveit is megtaláljuk ott, a mely tervek tisztán mutatják, minő széles körü volt az oktatás, melyet a collegiumok adtak, s miután elolvastuk, nincs miért csodálkoznunk azon a bámulandó ismeret bövségen, a melyet a XVII. évszázban élt elődeink írőiban, munkáik után fel kell tennünk. Hisz legfiatalabb koroktól fogva éppen oly komoly, mint mély oktatásban részesültek. A collegiumok tanulmányozása után Bourchenin ur a protestáns felsőbb oktatást és az akadémiákat tárgyalja. A reformátusoknak öt akadémiájok volt; az író megismereti velünk részletesen azok keletkezését és rendszerüket; tanulságosan tárgyalja azok tankörét és rendszabályait. Sőt képet nyújt ne-

künk a tanároknak és az akadémiai oktatásban részesülő fiatal emberek életéről. Ezeknek a lapoknak elolvasása után arról győződhetünk meg, hogy a felsőbb oktatás teljesen méltó volt a collegiumokban megkezdethez, s annak jól értelmezett logikai befejezése volt.

Munkája második részében szerzőnk az akadémiák belső szervezetét tanulmányozza, a tanító személyzetet és azt, a mit tanítottak; azoknak a viszonyát a zsinathoz, a mely akkor az egyház egyedüli kormánya volt. Végül az érdekes bezárás következik, melyet az olvasók legnagyobb része hihetőleg leginkább fog szeretni. Ez szabatos, részrehajlás nélkül való összehasonlítása az általa tárgyalt protestáns tanításnak az akkori egyetemek, jezsuiták és jausenisták tanításával. És ez összehasonlításból világosan kitünik a protestáns nevelésnek nem csak sajtószerevése, hanem minden más tanítás felett elvitathatlan felsőbbisége. És éppen ezen paedagogia általános érdekességénél fogva fogják becsülni a Bourchenin ur könyvét mindazok, a kik paedagogiai kérdésekkel foglalkoznak.

Midőn a könyv ismertetését bevégezem, nem tehetem, hogy ne jelezzek egy eseményt, a mely a tárgyaláskor eléfordult. A Sorbonne tanárai egyike, a ki éppen vizsgáló volt s a ki clericalis gondolkodásáról ismeretes, confusionalis gyerekes kérdésekre szállította le a tárgyalást s ezáltal csaknem botrányt idézett elő. A hallgatóság mozogni kezdett, mikor ez a tanár igenis édes-csipős kitételekkel nem helyeselhető módon bírálni kezdte a protestáns eszméket és a jelelt által előadott véleményeket. Ez a tanár kétségkívül azt szerette volna, hogy a Sorbonne, miként a XII évszázban, könyörület nélkül elítélje mindazt, a min bármi részben heresis észlelhető. Az ily idők már rég elmúltak s hála Istennek sohasem is fordulnak ismét vissza.

Az író egy hízegő, de megérdemlett kitüntetés érte. A közoktatási miniszter éppen most egy nagy munkát készített a paedagogia történelméről Franciaországban; e czélra felhívást intézett a szakemberekhez. A protestáns paedagogiára vonatkozó részt egészen Bourchenin urra bízta. Tanulmányaival jól elkészült erre és könyve a legjobb biztosítás arra nézve, hogy dolgozata minden tekintetben teljes és kitünő leend.

— A különböző vallásfelekezetek évi gyűléseiről akartam önnek írni, de észrevettem, hogy ezáltal igen terjedelmes lenne levelem. Közlebbi levelemben írni fogok mindenikről. Mivel ezek a gyűlések csak egyszer tartatnak évenként, két hónap alatt semmit sem vesztenek érdekökből. Lesseps urnak, kinek nevét mindenütt ismerik, a francia akadémiában való fogadásáról írok. A fogadás ápril 23-án történt. Egy lap azt írta, hogy ez a fogadás a legtündöklőbb volt a XIX évszázban. Nem tudom, de azt tudom, hogy nagy feltűnést csinált. A nagyterem minden részét rokonszenves érdekelt közönség töltötte meg zsufolásig. Ezen éppen nem csodálkozhatunk, ha tudjuk, hogy a két szónok Lesseps és Renan urak voltak. Az Institute falai ritkán hallottak oly tartós tapsokat, mint ápril 23-án. Magától értetik, hogy Lesseps ur neve keltette fel az érdekeltséget. Az emberek valójában kérdezték, hogy miről fog beszélni ez a bámulandó öreg

ember. Sőt némi aggályok is mutatkoztak. Attól tartottak, nehogy azt higgye, hogy az akadémiai-irány hosszszas körmondataihoz kell folyamodnia neki, kinek foglalkozása éppen nem talál a jelzők latolgatásával és a tételek tudós kikerekítésével. Miként maga elmésen megjegyezte, az ő természete nem talál ezzel a mesterséggel és azt soha nem is tanulta. Lesseps ur elégségesnek tartotta, hogy rövid diszbeszédet tartson Henri Martin felett, a kinek utóda. Kiválóan hazafiui szempontból méltatta elődét. Mindenki érezte, hogy Lesseps ur szíve benne volt a dolgozatban és abban a jellemzésben, melyet nemzetünk történetírójáról nyújtott. Szóval a nagy és szellemdús mérnök elegendőnek tartotta, hogy fogadattási beszédében önmaga legyen — s ez volt a módja, hogy valójában érdekes legyen. És ez mutatja, hogy ezt a mindig ifju, bámulatos tevékeny szónokot nem lehet határozott szabályokhoz kötni és hogy mindig elárulja magát valamely humoristikus különlegességgel; beszédét meglehetősen csattanósan így végezte he: Szívesen köszönöm önöknek, hogy befogadtak engem a szabad és nyugodt gondolkodás e menhelyébe, bár nem merészem megígérni, hogy csendesesen ülök karosszékemben.

Lesseps urnak Renan ur, ki jelenleg éppen az akadémia igazgatója, felelt.

Renan ur beszéde mindig kedves azoknak, a kik a szép nyelvezetet, a finom szellemes eszméket, a különböző változatokat összehangzó egészszé alkotva szeretik. Legilletékesebb bírálatok nyilatkozata szerint Renan ur ritkán volt úgy inspirálva, mint e beszédében. Többször megjegyezték, hogy számos munkájában, különösen pedig beszédeiben igen bőségesen vannak paradoxonok, hogy minden elfogadott eszme ellen harczra kel. Különösen hibáztatták rideg bölcsességét és gunyolódo skepticismussát, mintha csak az volna célja, hogy ezek által figyelmet keltsen. Ez utolsó beszédében keveset találunk Renan ur rendes hibáiból.

Azt mondám, hogy csak keveset, mert mégis van benne. Csak egy ellenmondást akarok kiemelni. Tudjuk, hogy mennyire és hányszor magasztalta Renan ur a tanulmányozó élet gyönyörűségét, azt a dolgozó-szobában való nyugodt életet, hol az ember magára van a mult idők gondolataival és munkáival, magára van saját gondolataival, távol a tett embereinek nyugtalan életétől. S a beszédében, melylyel Lesseps urat fogadta Renan ur, egészen telve van lelkesültséggel a külső élet iránt, a lázas tevékeny, teremtő lélek iránt, mely a teremtő művét tökélyesíti. Annyira megy, hogy Lesseps urhoz így szól: „Soha sem nézhetek önre a nélkül, hogy arra ne gondoljak, hogy mit tehattünk volna mi ketten, ha szövetkeztünk volna, hogy valamit megalapítsunk. Például, ha már nem volnék öreg, nem tudom minő csábító jótékony hatású vállalatot ajánlanék önnek.“ Meglehet, hogy egy oly kitűnő személynek a jelenléte, a milyen Lesseps ur, a kiről azt mondják, hogy munkái olyanak, mint valamely messis kalandok, Renan ur valójában érezte a külső munkás élet iránt nyilvánított szenvedélyt, bámulata őszinte meghatottság volt; innen származhatott az előadásban és eszméiben nyilvánult szabadság, mely

nél fogva hallgatói rokonszenvvel osztottak érzelmeiben. A hallgató-ság annyira megértette és osztotta a szónoknak bámulatát, hogy általános helyeslése csaknem szakadatlan volt. Azt hiszem, hogy midőn ezen ülésről jelentésemet bevégezem, legjobban teszem, ha egy ez ügyben illetékes bírálónak szavait idézem: „Renan ur saját jó szellemére bizta magát; nem elég azt mondani, hogy ez a hasonlíthatlan virtuoz tárgya magaslatán állott, hozzá kell tennünk, hogy nevelte, gazdagította, hogy az anyagi, physikai nagyságok halmazából szemeink előtt egy erkölcsi nagyságot tüntetett fel, egy humánus jótékony hatalmat, a mely mindent most elhomályosít. Lesseps urat még sokszor fogják dicsérni, de nem hisszük, hogy valaha jobban dicsérik; mert soha sem fogja senki jobban éreztetni lángelméjének erkölcsi erejét, munkáinak czivilizáló jellegét és egyéniségének benső kellemes voltát. Lesseps ur arczképe a nagy munkás jutalma marad és a festő művésznek, a ki azt ecsetelte, egyik mesterműve.“

Április 18-án Genfben korai halállal egy ismeretes író halt meg, Marc-Monnier, az irodalmi kar dékánja. Ez az éppen annyira nem vélt, mint korai halál fájdalmas benyomást tett mindazokra, a kik, mint én, ismerték és szerették a számos munka és költemény íróját. Olvasói közül sokan azt hitték, hogy schweitzzi; éppen nem. Marc-Monnier Florenczbe született, francia atyától s bár Genfben az irodalom tanára volt, soha se mondott le francia nemzetiségéről. Melen, szenvedélyesen szerette Franciaországot, különösen az 1870-i szerencsétlen háboru után. Ötvenhat éves korában halt meg, legjobb korában éppen akkor, mikor legnagyobb munkáján dolgozott; ez az emberi szellem általános történelme a XIV. évszázdtól kezdve, czime: „Histoire generale de la litterature moderne“. Csak az első kötet jelent meg e czimalatt: „La Renaissance, de Dante à Luther“. A francia akadémia épen egy jutalmat ítelt oda neki, nem bizonyos, hogy értesült-e erről. Monniernek számos cikkei, folyóiratokban megjelent tanulmányain kívül számos eredeti és fordított művei maradtak; eredeti művei közül kitűnő: a Jézus élete az evangéliumok szerint; fordításai közül Rollando furioso, meg a Faust fordítása.

Marc-Monnier protestáns volt. Szemére is hányták, hogy igen kimutatta felekezeti eszméjét az irodalom általános történelme című munkájában. Nemes szív, értelmes fő volt.

CHARRUAUD.

HUGO VICTOR EMLÉKÉHEZ.

Angol unitárius testvéreinknél szokásban van, hogy a lelkészek kiváló egyénekről alkalmyszerűleg egyházi beszédekben is megemlékeznek, sőt ezeknek jellemzése képezi nem egyszer vasárnapi prédikációjuk tárgyát. — Ily beszédet tartott közelebbről Birkenheadben Binns Vilmos unitárius lelkész, melyet a „Liverpool Mercury“ egész terjedelmében kiadott. Mi az „Inquirer“ után szintén érdekesnek tartjuk a következő befejező részletet közölni:

Oly sok művét olvasva s életének oly számos eseményeit ismerve és ezek által érezve, mint a hogy én a magam részéről érzem, hogy Istennek egy választott gyermekével vagyunk társaságban, csaknem megbocsáthatlan hibának, a szentlélek elleni bűnnek látszik ama kérdést csak is fel is vetni, hogy vallásos ember volt-e Hugo Victor? Egy nagy és jó ember — és ő mindkettő volt, csak vallásos lehet. A genius, az emberiségért való önadaadás, a lélek nagysága és a nemes törekvés mind vallásos tulajdonságok. Megannyi láncszemek, a melyek szellemünket Istenhez kötik s egy isteniesebb elhivatást jelölnek, mint a minőt szavakban kifejezni vagy képekben ecsetelni tudnánk. Mivel a Pantheonban temettetett el, még pedig rendes egyházi szertartás nélkül s halálos ágya mellett nem volt egy pap is, azt mondták, hogy a Pantheon megszenteltelenített és hogy ő atheista. Hugo Victor atheista! Hogyan! Hát mi egyéb az atheismus, mint az erkölcsi törvény, a lelkiismeret és felelősség megvetése, mint az értelmi ravaszság kormányozott, gonosz és önző célokat hajhászó, vadállati erőszak uralomra jutása. Minden bizonynyal vannak emberek, a kik szeretik magukat atheistáknak nevezni, de a kiket azért azoknak tartanunk nem lenne helyes. Hasonlók ezek azokhoz az orthodox emberekhez, a kiknek erkölcsi magaviseletük jobb mint hitcikkelyeik szerint lenni kellene s csak félre magyarázzák legmélyebb érzelmeik jelentőségét és sűrű homályba burkolják azt, midőn minden felleget szétoszlatnának. Hiszen mi az erkölcsi fönség iránti tisztelet az emberben, ha nem az Isten tiszteletének kezdete, a ki minden erkölcsi fönségnek végetlen személyesítője? Mi az az önmagát megvető érzés, a melylyel néha saját magunk által elkövetett hibát nézzük, ha nem az az öntudatra ébredés, hogy a legfőbb szentséget megsértettük? Mi az a benső zsongás, mely minket szüntelen előre buzdít, ha nem a bennünk lakozó menynevi atya szózata? Magyarózzátok ki ezen dolgokat a materialismus vagy atheismus alapján, nevezétek azokat az anyag csillámai következményeinek, melyek megett semminemű értelmi ok és akarat nincs. S aztán? Egyáltalában ki nem magyaráztátok. Hanem elkövettétek azt a hős tettet, hogy eljátszottátok a Hamlet szerepét az ő